Vol 2 Issue 9 June 2013

ISSN No : 2249-894X

Monthly Multidisciplinary Research Journal

Review Of Research Journal

Chief Editors

Ashok Yakkaldevi
A R Burla College, India

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka

Welcome to Review Of Research

RNI MAHMUL/2011/38595 **ISSN No.2249-894X**

Review Of Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho
Federal University of Rondonia, Brazil

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Fabricio Moraes de AlmeidaFederal
University of Rondonia, Brazil

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest, Romania

Xiaohua Yang
University of San Francisco, San Francisco

Karina Xavier
Massachusetts Institute of Technology (MIT), USA

May Hongmei Gao
Kennesaw State University, USA

Marc Fetscherin
Rollins College, USA

Liu Chen
Beijing Foreign Studies University, China

Mabel Miao
Center for China and Globalization, China

Ruth Wolf
University Walla, Israel

Jie Hao
University of Sydney, Australia

Pei-Shan Kao Andrea
University of Essex, United Kingdom

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Ilie Pintea
Spiru Haret University, Romania

Mahdi Moharrampour
Islamic Azad University buinzahra Branch, Qazvin, Iran

Titus Pop
PhD, Partium Christian University, Oradea,
Romania

J. K. VIJAYAKUMAR
King Abdullah University of Science & Technology,Saudi Arabia.

George - Calin SERITAN
Postdoctoral Researcher
Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences
Al. I. Cuza University, Iasi

REZA KAFIPOUR
Shiraz University of Medical Sciences
Shiraz, Iran

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur

Nimita Khanna
Director, Isara Institute of Management, New Delhi

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur

P. Malyadri
Government Degree College, Tandur, A.P.

S. D. Sindkhedkar
PSGVP Mandal's Arts, Science and Commerce College, Shahada [M.S.]

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

C. D. Balaji
Panimalar Engineering College, Chennai

Bhavana vivek patole
PhD, Elphinstone college mumbai-32

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play (Trust),Meerut (U.P.)

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai

Sonal Singh
Vikram University, Ujjain

Jayashree Patil-Dake
MBA Department of Badruka College Commerce and Arts Post Graduate Centre (BCCAPGC),Kachiguda, Hyderabad

Maj. Dr. S. Bakhtiar Choudhary
Director,Hyderabad AP India.

AR. SARAVANAKUMARALAGAPPA
UNIVERSITY, KARAIKUDI,TN

V.MAHALAKSHMI
Dean, Panimalar Engineering College

S.KANNAN
Ph.D , Annamalai University

Kanwar Dinesh Singh
Dept.English, Government Postgraduate College , solan

More.........

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.ror.isrj.net

Review Of Research
Vol.2, Issue. 9, June. 2013
ISSN:-2249-894X
Available online at www.reviewofresearch.net

RESEARCH PAPER

खानदेश राजधानी बऱ्हाणपूर आणि आश्रयदाता असिरगढ

अनिल माणिकराव बैसाणे,

इतिहास विभाग प्रमुख, झुलाल भिलाजीराव पाटील महाविद्यालय, धुळे.

प्रास्ताविक :

मुघल साम्राज्यात दक्षिण हिंदुस्थानातील सहा सुभ्यामध्ये खानदेश हा एक महत्त्वाचा सुभा होता. साधारणतः धुळे, जळगाव व नंदुरबार जिल्हा आणि नाशिक जिल्ह्याचा धुळेस जुळणारा काही भाग खानदेश सुभ्यात मोडत होता. या सुभ्याच्या राजधानीचे प्रमुख केंद्र बऱ्हाणपूर हे शहर तापी नदीच्या काठावर वसलेले असून शहराला मजबूत जाडीच्या भुईकोटाने संरक्षण पुरविले होते. या किल्ल्याच्या बांधकामास मलिक या फारूकी सुलतानाच्या काळात सुरवात झाली होती. या सुलतानास खान हा सन्मानदर्शक किताब देण्यात आला होता.

खानदेश नामाची उत्पत्ती :

खानदेश नामाच्या उत्पत्तीविषयी अनेक प्रवाद असले तरी एक महत्त्वाचा प्रवाद म्हणजे खानाचा देश तो 'खानदेश' अशीही महत्त्वपूर्ण उत्पत्ती इतिहासातून वाचावयास मिळते.१ याठिकाणी दौलताबाद येथील हजरत बुऱ्हाउद्दीनचा मकबरा असल्यामुळे या शहराला बुऱ्हाणपुर नाव पडले आहे. सन १४३० मध्ये मृत्यू पावलेल्या नासिरखानाने २२ वर्षे राज्यकारभार पाहिला. त्यांच्या कारकिर्दीतच बादशाही महाल, मशिर्दीच्या इमारती उभारण्यात आल्या. सद्यस्थितीत इतवारी व शनवारी दरवाजे सुस्थितीत आहेत. तसेच अलीखानाची मशीद व उंच दोन मीनार मात्र लांबूनच दिसतात.

बऱ्हाणपूरचे ऐतिहासिक महत्त्व :

तसेच तापी किनाऱ्यावरील डॅनियलने बांधलेल्या आादुखाना, मृगवन, खरबुजा महल पहावयास मिळतात. तसेच रतनसिंह या सुभेदाराने बांधलेल्या महालाचे अवशेषही दिसतात. शहाजहान बादशहा दक्षिणेच्या मोहिमेवर असतांना त्यांची बेगम मुमताज महलचे निधन झाल्याने तेथेच तिचे शव बरेच दिवस ठेवण्यात आले होते. मात्र ताजमहालाप्रमाणे स्मारक येथे उभारता न आल्याने तिचे शव आग्रा येथे नेण्यात आले. याचबरोबर निजाम–उल्–मुल्कने आसफजाह याने सन १७२० मध्ये मिळविलेल्या विजयाप्रित्यर्थ येथे महाल बनविला होता. शाही महालात हम्माम नावाची नक्षीदार काम केलेली इमारत आणि भूमिगत पाणी–पुरवठ्याची व्यवस्था मोगली स्थापत्याच्या उत्कृष्ट नमुन्याची साक्ष देतात. तापी नदीकडे सातपुडा पर्वत रांगामधून वहात येणारा नैसर्गिक जलप्रवाह अडवून तीन पाझर तलावांचे बांधकाम करून बऱ्हाणपूरला पाणी पुरवठा करण्यात आला होता. उंच चबुतऱ्यावर असलेली खरबुजा महाल आणि रूकैय्या बेगमने तयार करून घेतलेली बीबी मशीद या सुंदर इमारती आहेत. याचबरोबर बऱ्हाणपूर हे शहर अजरतशाह भिकारी आणि बोहरा समाजाचे तीर्थस्थान आहेत. बोहरी समाजाच्या तीन प्रसिद्ध संताचे दरगाह बुरहानपूरमध्ये आहेत. मुघलकालीन शिल्पाकृती, वास्तु व उद्योगव्यवसाय

आणि गुरूगोविंदसिंहाच्या हस्ताक्षरातील गुरूग्रंथसाहेबाची प्रत व त्यांची तलवार येथे जतन करून ठेवण्यात आली आहे. अशी इतिहासप्रसिद्ध राजधानीचा दर्जा असलेली आणि अतिश्य भरभराटीस आलेल्या या नगरीचे आजचे स्वरूप मध्यप्रदेश राज्यातील खांडवा जिल्ह्यातील एक तालुक्याचे ठिकाण एवढेच स्वरूप राहिले आहे.[२]

दख्खनची गुरूकिल्ली – असिरगड

आपल्या देशातील प्राचीन अभेद्य किल्ल्यांपैकी असिरगडचा किल्ला प्रसिद्ध आहे. १६ व्या शतकात या गडाचा समावेश जागतिक आश्चर्यांमध्ये केला जात असे. मोगल साम्राज्याच्या खानदेशच्या बऱ्हाणपूर या राजधानीच्या शहरापासून अवघ्या तीस कि.मी.वर असिरगडचा उंच डोंगरी किल्ला आहे. असिरगड अभेद्य उंचीवरचा गिरीदुर्ग असल्यामुळे अकबरासारख्या एकछत्री अंमल असलेल्या आणि सामर्थ्यशाली लष्करी बळ असलेल्या शहेनशहालासुद्धा असिरगड प्राप्त करता येत नव्हता. १७ जानेवारी १६०१ रोजी अकबराने ८ महिन्याच्या प्रदिर्घ वेढ्यानंतर किल्ल्यावर ताबा मिळविला तोही फंदफितुरीनेच ! कारण लाच देवून एका शिपायाकडून भुयारी मार्गाचे रहस्य जाणून घेतले होते. असिरगड सातपुडा पर्वतरांगांच्या शिखरावर असून समुद्रसपाटीपासूनची उंची ७६१ मीटर तर जमिनीपासूनची उंची २०० मीटर आहे. उत्तर हिंदुस्थानातून दक्षिणेत जाणारा राजमार्ग हा असिरगडाजवळून जात असल्यामुळे दक्षिण विजयाकरिता या गडावर ताबा असणे महत्त्वपूर्ण समजला जात होता. म्हणूनच दक्षिण हिंदुस्थान मिळवून देणारी गुरूकिल्ली म्हणून असिरगडाकडे पाहिले जात होते.[३]

बऱ्हाणपूरचा आश्रयदाता :

गडाच्या दक्षिणेस खानदेश प्रांत राजधानीचे बऱ्हाणपूर हे शहर आहे. राजधानी असले तरी शहराची सुरक्षितता एका भुईकोटावरच अवलंबून होती. म्हणून बऱ्हाणपूर या राजधानी कोटाचा खरा आश्रयदाता म्हणून असिरगडाकडे पाहिले जात होते. अवघ्या ३० कि.मी. वर असलेल्या असिरगडाचाच बऱ्हाणपूरच्या प्रमुखाला वेळप्रसंगी आश्रय घेणे आवश्यक ठरत होते. महत्त्वाचे म्हणजे असिरगड उंचीवरील अभेद्य असा डोंगरी किल्ला असल्यामुळे सुरक्षिततेकरिता वैशिष्ट्येपूर्ण स्थान होते. सुलतानी काळात या गडाला वेढा देवून बसलेल्या महम्मद खिलजीने गडाची उंची पाहून माघारी घेतल्याचा उल्लेख वाचावयास मिळतो. कमरगड व पायथ्याशी असलेल्या मलयगड व असिरगड असा हा तीन किल्ल्यांचा जोडकिल्ला आहे. त्याची पूर्व-पश्चिम लांबी १। ते १।। कि.मी. असून ।।। कि.मी. रूंदी आहे. साधरणतः ८० एकर जमीनीला परकोट बांधून वेढली असून सुमारे ४० मीटर उंचीची तटबंदी करण्यात आली आहे.

असिरगडाला लागूनच असलेला कमरगड आदिलशहा या फारूकी सुलतानाने बांधला आहे. हे दोन्ही गड एका १० मीटर उंचीच्या तटबंदीमार्फत जोडण्यात आले आहेत. याठिकाणी एका काळ्या पाषाणावर मोगल बादशहांच्या विजयी वाटचालींचा उल्लेख दिलेला आहे. याचठिकाणी मोठे भव्य प्रवेशद्वार आहे ते राणा गोपालदासाने बांधले आहे. नागमोडी आकाराच्या रस्त्याने जात सात दरवाजे ओलांडल्यावर मुख्य प्रवेशद्वारापर्यंत जाता येते.[४]

गडावरील वास्तु :

गडाच्या पायथ्याशी असलेल्या गावातून पश्चिमेच्या बाजूने पायी चढत जाण्याचा पायऱ्यांचा रस्ता आहे. तर उत्तरेच्या बाजूने जावून पूर्व दिशेने उजव्या बाजूने वळून गडावर गाडीने जाता येते. अर्थात पायऱ्यांच्या रस्त्यापर्यंत जावून पुढे पायी चालत जावे लागते. गाडीने जात असतांना डाव्या बाजूला वर एकदम कडेलाच दगडी मशिदीची उंच मिनार खालूनच दिसते. वर पश्चिमेच्या बाजूवर पठारीभागात गेल्यास समोरच गोलाकार असा उंच बुरूज प्रारंभीच्या प्रवेशद्वाराच्या रक्षणाकरिता उभा ठाकलेला दृष्टीस पडतो. त्याला लागून वक्राकार पायऱ्यांच्या रस्त्याला प्रारंभ होतो. उजव्या अंगाला उंच दगडी तटबंदी एकदम उंच मान करतांना न्याहाळत असतांना गडाच्या

भव्य बांधकामाचा प्रत्यय येतो. आत जातांना पूर्ण वक्राकार रस्त्याने पायऱ्या चढत जातांना भव्य द्वारे व त्यांना लोखंडी जाड पट्ट्या व खिळे लावून मजबूत करण्यात आलो आहेत. का दरवाज्यातून पास झाल्यावर लगेच वळण घेवून दुसऱ्या दरवाज्यातून पढे जाता येते. म्हणजेच खालचा दरवाजा हा वरच्या दरवाज्याच्या निगराणीत येतो. अशी उत्कृष्ट रचनायुक्त बांधकामे गडाची केलेली आढळतात. प्रवेशद्वारे, त्यांचे लाकडी दरवाजे व बाजूचे काळ्या पाषाणातील भव्य बांधकामे आजही गडाच्या अभेद्यपणाची जाणीव करून देतात.[५]

गडावर विक्रमादित्याच्या काळातील एक शिवमंदीर तलावाच्या काठावर बांधले असून त्यावर राजपूत शैलीतील बांधकामाचा प्रभाव पडल्याचा प्रत्यय येतो.

गडावरील सुस्थितीतील मशीद :

गडावर प्रवेश झाल्यावर डाव्या बाजूने पूर्वेस चालत गेल्यास डाव्या अंगाला कडेला लागूनच एक काळ्या पाषाणतील भव्य आणि सुंदर अशी मशीदीची इमारत आहे. मशीद दक्षिणोत्तर लांब असून पूर्वमुखी आहे. मशिदीच्या डाव्या कानोड्यात एक उंच मिनार आहे तर उजव्या बाजूच्या कोनाड्यातील मिनार ढासळलेली अवशेष पहावयास मिळतात. मशीद किल्ल्याच्या सर्वात उंच भागावर असून तेथील शिलालेखात फारूकी बादशहांच्या नावांचा उल्लेख केला आहे. समोरच पायऱ्या चढून गेल्यावर मध्ये उभ्या व आडव्या कमानींची भव्य इमारत असून ती इबादतखाना असल्याचे सांगितले जाते. या इमारतीच्या पश्चिमेस हवा व उजेडाकरिता मोठे झरोखे ठेवून त्यांना नक्षीकृत करण्यात आले आहे. या पश्चिमेच्या भिंतींच्या मधोमध दोन पायऱ्यांच्या टप्प्यांचा खूर्चीसारखा भाग आपणास दिसतो. कदाचित ते सुलतानाचे आसन असावे. इमारतीचे काम पूर्ण घडीव व नक्षीदार दगडांमध्ये झालेले असल्याने आकर्षक वाटते. तेथील एका प्रशस्त खांबावर सम्राट अकबराची प्रशस्ती कोरण्यात आलेली आहे. खानदेश आणि असिरगडाच्या विजयाचा उल्लेख मशिदीतील संस्कृत आणि अरबी भाषेतील दोन शिलालेखांमध्ये आहे.[६]

याव्यतिरिक्त गडावर पिण्याच्या पाण्याच्या सुविधाकरिता तलाव व विहीरी ठिकठिकाणी पहावयास मिळतात. दक्षिणेस गडावरील उताराचा भाग असल्यामुळे गडाच्या उंच भागावरून पावसाचे ठिकठिकाणी साठविलेले पाणी बांधलेल्या चाऱ्यांमधून मोठ्या खोल तलावात साठविण्याची पद्धत तर आजही आश्चर्यकारक वाटते.[७]

इ.स. च्या ८ व्या शतकात असा अहिर या राज्यकर्त्याने हा किल्ला बांधला असल्याचे फेरिस्ता लिहितो. ७०० वर्ष या वंशजाची राजवट ह्या गडावर होती. त्यांच्या नावावरूनच गडास असिरगड हे नाव पडले. सन ८१३ मध्ये चितोडगडावर खलिफापुत्र अल मानून याने हल्ला चढविला तेव्हा असिरगडची सेना चितोडगडाच्या मदतीकरिता गेली होती. दक्षिण हिंदूस्थानात पहिला इस्लामी सुलतान अल्लाउद्दिन खिलजी हा चालून आला. त्याने देवगिरीवर हल्ला चढवून रामदेवरायाचा पराभव केला होता. उत्तरेत परत जातांना असिरगडावरही आपले वर्चस्व मिळविले होते. पुढे सन १४०० मध्ये नासिरखान या फारूकी सुलतानाने अहिर वंशजांचा पराभव करून गड ताब्यात घेतला. आपल्या २०० वर्षाच्या कालावधीत फारूकी राजवटीत किल्ला अधिकाधिक मजबूत बनविला गेला. शेवटी अकबराच्या काळात असिरगड मोगली अधिपत्याखाली गेला.८ बऱ्हाणपूर या मोगली खानदेश राजधनीचा आश्रयदाता म्हणून असिरगडाची भूमिका महत्त्वपूर्ण होती.

संदर्भ :–

१) गोराई, मराठी साहित्य संमेलन स्मरणिका, १६८४, पृ. ४.

२)गद्रे डॉ. प्रभाकर, भारतातील इतिहास प्रसिद्ध किल्ले, श्री मंगेश प्रकाशन, नागपूर, २००२, पृ. १४६.
३) तत्रैव, पृ. १२३.
४)तत्रैव, पृ. १२३.
५)प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दिनांक १० ऑक्टोबर, २००८.
६)प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दिनांक १० ऑक्टोबर, २००८.
७)प्रत्यक्ष सर्व्हेक्षण, दिनांक १० ऑक्टोबर, २००८.
८)गद्रे डॉ. प्रभाकर, उपरोक्त, पृ. १२२

vfuy ekf.kdjko cklk.ks
bfrgkl foHkkx ie[k] >yky fHkykthjko ikVhy egkfo|ky;] /kG-

Publish Research Article
International Level Multidisciplinary Research Journal
For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper,Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review for publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- Directory Of Research Journal Indexing
- International Scientific Journal Consortium Scientific
- OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- DOAJ
- EBSCO
- Crossref DOI
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Review Of Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.ror.isrj.net